

ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЕ ОПИСАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИН МИРА

УДК 811.161.2'367

НЕПРЯМІ СПОНУКАЛЬНІ ВИСЛОВЛЕННЯ В ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ОРГІЯ»

Ачилова В. П.

*Таврійська академія Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського, Сімферополь
E-mail: achilovavp@mail.ru*

У статті проаналізовано експліцитні та імпліцитні механізми формування непрямого спонукання. Схарактеризовано моделі структур з експліцитними мовними засобами, якими є формально розповідні конструкції з дієслівними формами дійсного способу, з модальними предикативами, з перформативами; конструкції бажальної модальності та синкретичної семантики; еквіваленти речення. Описано моделі структур з імпліцитним спонуканням, що зумовлені ситуацією спілкування і поінформованістю співрозмовників.

Ключові слова: спонукальність, непряме спонукальне висловлення, експліцитні мовні засоби, імпліцитне спонукання.

ВСТУП

Непрямі спонукальні конструкції, що виражають спонукання поза формами наказового способу, потрапляли в поле зору граматистів у зв'язку з вивченням способових форм дієслова (Л. Булаховський, В. Русанівський, М. Плющ, А. Грищенко, Л. Кадомцева, О. Безпояско, І. Вихованець, К. Городенська та ін.). Їх згадують у вченні про типи речень за метою висловлення (І. Чередниченко, М. Каранська, І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, А. Загнітко та ін.), у працях з лексичної семантики, присвячених модальності спонукання (О. Бондарко, Н. Арутюнова, О. Володін, В. Гак, В. Храковський, Т. Шмельова та ін.). У сучасних лінгвістичних дослідженнях спостерігаємо явний перехід від формально-граматичного вивчення мовних явищ до їхнього функціонально-семантичного і прагматичного аналізу (І. Андреева, Г. Почепцов, С. Мясоєдова, О. Нарушевич-Васильєва та ін.). З огляду на це спонукальність розглядають уже не як граматичну, а як семантичну категорію і вважають, що спонукальне модальне значення виникає в результаті взаємодії різних рівнів мовної системи.

Актуальним є аналіз ефективності використання непрямих спонукальних висловлень у різних ситуаціях спілкування.

Мета статті – схарактеризувати конструкції з непрямою вказівкою на спонукальну семантику в драматичній поемі Лесі Українки «Оргія» [5].

Завдання розвідки: виявити експліцитні та імпліцитні механізми формування непрямого спонування, описати типові моделі структур з експліцитними мовними засобами та з імпліцитним спонуванням.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Як показали спостереження, у драматичній поемі Лесі Українки «Оргія» є широке коло різноманітних за своєю організацією непрямих спонукальних висловлень. Їхнє спонукальне значення виражене або експліцитно (неспеціалізованими формами, для яких функція спонування є вторинною, транспонованою), або імпліцитно (з опорою на пресупозицію, тобто на типові уявлення мовців про дійсність і предмет мовлення). З огляду на це непрямі висловлення поділено на дві групи: експліцитні та імпліцитні.

До конструкцій з експліцитними засобами вираження непрямого спонування належать формально розповідні, які містять транспоновані дієслівні форми дійсного способу:

- майбутнього часу: Н е р і с а ...Прийду й скажу: «Мій чоловік недужий, але, щоб не зневажить Мецената, прислав мене, свою жону, в гостину...» А н т е й Ні, ти не підеш! [с. 291–292];

- минулого часу в сполученні з ірреальною часткою щоб, яка збільшує інтенсивність вияву спонування [4, с. 85]: М е ц е н а т Нехай тим часом тут поскачуть міми, а потім ті єгиптянки безкості... але щоб те тривало все недовго; хвилину-дві щоб кожне зоставалось [с. 294–295].

Виражають спонування конструкції бажальної модальності, синтаксичним центром яких є умовна форма дієслова з часткою якби (ж) [2, с. 112]. Мовець висловлює своє бажання, сподіваючись, що співрозмовник виконає названу дію: Ф е д о н Твоя епіталама пролунала не гірше у просторій римській школі, ніж у твоїй тісній убогій хаті. Якби ж ти сам ще заспівав її у Меценатових гучних палатах [с. 284]. Підкреслити, що саме така дія є доцільною в певній ситуації, допомагає прислівник якісної оцінки краще: М е ц е н а т Я згоджуюсь, хоча було б ще краще, якби в особах ваших поєднались музика і танець в одно подружжя [с. 312]. Варіативним виявом бажальності є проклинання: А н т е й Ти вступиш у хор панегіристів? В тую зграю запродавців, злочинців проти хисту? О, краще б ти навіки зацікавився, позбувся рук, оглух, ніж так упасти! [с. 259].

Щоб передати спонування, Леся Українка використовує і конструкції синкретичної модальності:

- питально-спонукальні, у яких висловлено пропозицію, заохочення до чогось [3, с. 28] чи інше волевиявлення: Н е р і с а А що ж, якби ти й заспівав там трошки? [с. 288]; Е в ф р о з і н а Їй ще час робити. Невже твоє життя таке солодке, що і медовий місяць в ньому зайвий? [с. 264]; Н е р і с а Иди. Та обери ж оте галуззя з своєї голови – невже ж так підеш? [с. 293]; А н т е й Ще не кінець докорам? [с. 260];

- питально-риторичні висловлення, що явно чи приховано орієнтовані на оцінку і спонукання: *Е в ф р о з і н а ...В тобі, Антею, уся надія наша. А н т е й* Евфрозіно, як можна всю надію покласти в комусь одному? [с. 265].

Оскільки поле спонукальності має зони перетину з модальними семантичними полями можливості та необхідності, то у відповідному контексті семи можливості й необхідності модальних предикативів можуть бути актуалізовані як семи спонукання. Модальні предикативи виражають непряме спонукання у поєднанні з інфінитивом.

У двоскладних конструкціях мовець адресує волевиявлення:

- співрозмовникові: *Н е р і с а* Ти не можеш?То мусиш покоритись[с. 292];

- або співрозмовникові, або самому собі (альтернативне волевиявлення): *Н е р і с а* Ти або я повинні вийти в світ [с. 290];

- самому собі: *А н т е й* Повинен би я тямити, як тяжко рабині-танцівниці серце рвалось, коли вона свою єдину доню, що ледве виросла із немовляток, вела на те позорище [с. 272]; *Н е р і с а* Ні-ні, я не повинна забувати, що ти зробив людиною мене, «маленьку мавпочку з Танагри» [с. 274];

- самому собі, однак під впливом співрозмовника: *П р о к у р а т о р ...*Цікавий знати, як би ти, наприклад, збирав податки «ласкою й дарами»? Багато б назбирав! *М е ц е н а т* Ну, тут я мушу зложити зброю [с. 301];

- самому собі як третій особі: *А н т е й* Я не безславний, хоч ти одна мені даєш тріумфи, бо ти для мене Ніке! *Е в ф р о з і н а* Ніке мусить свою роботу знати. [...] Однак Ніке до кухні мусить – допомгти матері, – бо в нас сьогодні оргія правдива [с. 265–266];

- третій особі як узагальненій, що передбачає самого мовця, співрозмовника й усіх інших з певної групи осіб:*Ф е д о н* Чи мав би й я весь вік, як ти, сидіти без хліба і без слави? *А н т е й* Се повинен терпіти еллін, коли хліб і славу здобути може тільки з римських рук. [...] Авжеж, Федоне, відколи безславна сама Еллада – елліни повинні жадобу слави в серці заглушити [с. 281–282];

- співрозмовникові, проте «знеособленому»: *А н т е й* Ти, преславний, надмірну ласку положив на мене, Коринфові ж віддав замало честі. [...] *П р е ф е к т* Любити рідне місто – се годиться... [с. 302].

В односкладних конструкціях мовець адресує своє мовлення теж здебільшого співрозмовникові: *Н е р і с а* Куди ж ти? Треба ж переодягтися! [с. 293]; *А н т е й* Ти прислухалась? То вже було прислухатись, як слід [с. 287].

Значно рідше мовець спонукає до спільного виконання дії (*М е ц е н а т ...* а все ж нам шанувать її [іскру] годиться і поважати батька Прометея [с. 299]) або ж звертається до співрозмовника як до третьої особи (*А н т е й* Вибачай, преславний, мені не хоче муза помагати, либонь, вона сьогодні не голодна, а я без неї – мов безструнна ліра. *П е р ф е к т* Музі, що сьогодні не голодна, слід пам'ятати, що й у богів є завтра лише тоді, коли його заслужать [с. 306].

Вербальним засобом вираження непрямого спонукання є так звані перформативи (слова-дії), промовляння яких еквівалентне виконанню дії [2, с. 123] і які поєднані з об'єктом інфінитивом на позначення спонукуваної дії. Різновид спонукання (прохання, заборона, порада тощо) експліцитно виражений лексичним

значенням перформативного дієслова, яке стає експресивним центром висловлення. Типовими є перформативи, вжиті у формі 1-ї особи однини теперішнього часу (М е ц е н а т Вибачай, Антею! Тут я господар і не дозволяю своїх гостей нікому проганяти [с. 307]; М е ц е н а т Я прошу в вас вибачення, що вас частую отаким злиденством [с. 296]) і в предикативній формі на -но (А н т е й А коли й харіта йому додасть гранату чи троянду, він буде обдарований усім, чого дозволено бажати смертним [с. 266]). Формою умовного способу мовець чемно, ненав'язливо дає пораду [1, с. 263]: Ф е д о н По щирості я радив би піти [с. 283]. У творі перформативні дієслова, а також похідний іменник використано й тоді, коли мовець передає волю іншої особи: Ф е д о н Ми з Меценатом надійшли на тебе, я розказав йому, хто автор співу, і зараз же він доручив мені тебе просить на оргію до нього [с. 279]; А т р і є н з і й Преславний пане, там якась грекinya прийшла й дозволу просить уступити, щоб тут постояти коло порогу, поки співець Антей співати буде [с. 306–307]; Ф е д о н Се ж я прийшов тобі переказати запросини [с. 278].

Замісниками імперативних форм також є еквіваленти речення:

- спонукальні вигуківі слова-речення: А н т е й Ну, годі, люба... [с. 269]; Н е р і с а Як так, то я піду. (Встає). А н т е й Ні-ні, кохана! [с. 276];

- вокативне речення-звертання, що містить застереження – спробу мовця спонукати слухача відмовитися від свого наміру і тим самим уберегти його від поганих наслідків, до яких може призвести його дія: Н е р і с а Але й рабині часом утікають. Ти не впевняйся на замки. А н т е й Нерісо!! [с. 292].

В імпліцитних висловленнях немає ані граматичних, ані лексичних показників спонукальності. Зрозуміти зміст таких конструкцій допомагає ситуація, у якій проходить спілкування, а також поінформованість співрозмовників.

У драматичній поемі «Оргія» є такі моделі імпліцитних висловлень:

- з констатацією несприятливого стану справ у співрозмовника, встановлення зв'язку між цим станом і тими діями, які, на думку мовця, співрозмовникові слід було б зробити: А н т е й Та я волів би і зовсім не брати від тебе грошей, як тобі так трудно... Х і л о н Учителю, та ти ж не богатир [с.255]; Н е р і с а (до Мецената, озиваючись від порога) Мій чоловік недавно встав з недуги. (До Антея дбайливо і ніжно) Антею, ти зовсім не розважаєш своєї сили. Краще вже дозволь мені за тебе доказати вдячність преславному [с. 312];

- з констатацією своєчасності здійснення бажаної для мовця дії: М е ц е н а т Людською мовою ми наситились. Час обізватись мовою богів тобі, Антею [с. 306];

- з констатацією різко негативного ставлення мовця до слів співрозмовника: Н е р і с а Я собі гадаю, що скільки ще ся хата поховає в собі укритих скарбів, мов гробниця... А н т е й Я не люблю таких речей у тебе [с. 276];

- з порадою, яку мовець дає співрозмовникові, підкреслюючи, що сам у подібній ситуації вчинив би саме так: Н е р і с а Чи думаєш ти Рим перемогти могильною незрушністю такою? Тобою будши, я б його сліпила всім блиском генія свого й Еллади... [с. 289];

- з порадою співрозмовникам вчинити так, як це зробить зараз сам мовець: А н т е й Товариші, даю вам добрий приклад (задавлюється струною і падає мертвий край Неріси) [с. 316];

- з різким осудом дій чи намірів співрозмовника: А н т е й Нерісочко! от се вже справді сором, – підслухати, а потім ще й корити [с. 268]; А н т е й Так прошено мене, так обіцяв я, а твій танець, Нерісо, не для оргій [с. 313];

- з констатацією неприйнятної для мовця поведінки співрозмовника: Н е р і с а Як буде тут камінна Терпсіхора, То я мовчання перейму від неї. А н т е й Нерісо, ти сьогодні вередлива [с. 276]; Ф е д о н (встає ображений) Такого ти не смієш говорити! А н т е й Тобі не до лица така вражливість, бо ти продав туди свій твір найкращий, де зневажають все, що нам святе [с. 280]; Н е р і с а ...Я справді не вдалася до того, щоб весь день в ярмі ходити так, як твоя сестра. А н т е й Ти ж і не ходиш. Н е р і с а А думаєш, мені від того легше? А н т е й Якби не легше, ти б сама робила. Н е р і с а В людей на те рабині є... [с. 268–269];

- висловлення, у якому мовець констатує імперативну поведінку співрозмовника щодо себе: А н т е й За гроші чи за славу – ти продався укупі з твором рук твоїх. Ф е д о н Антею, ти хочеш довести мене до того, щоб я пішов і викупив назад ту статую[с. 281];

- фразеологізоване висловлення, що є підкресленим твердженням доцільності дії (Ф е д о н Рабам на оргії немає честі, але хто має гостем бути на ній, як я і ти... [с. 283]) або ж нарочитим запереченням, що його слід розуміти як прохання сприйняти й оцінити сказане (М е ц е н а т Ви не повірите, як я працюю, щоб якимось подолати свою дикість і недовірливість [с. 295]).

ВИСНОВКИ

Отже, висловлення з непрямою вказівкою на волевиявлення становлять периферію спонукальності, оскільки сформовані неспеціалізованими формами, для яких функція спонукування є вторинною, транспонованою. Аналіз цих конструкцій у драматичній поемі «Оргія» показав, що вони є ефективними структурами для вираження спонукування і посилюють експресивність мовлення. Різноманітність непрямих спонукальних висловлень не тільки забезпечує доцільне спілкування, а й надає мовленню естетичної цінності.

Список літератури

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська : за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с.
3. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : [навч. пос.] / М. У. Каранська. – К. : НМК ВО, 1992. – 400 с.
4. Мясоєдова С. В. Граматична й лексико-семантична організація непрямих спонукальних висловлень з дієсловами дійсного способу / Мясоєдова С. В. // Дослідження з лексикології і граматики української мови : [зб. наук. пр.] – Д. : Видавець Біла К. О., 2012. – Вип. 11. – С. 78–89.
5. Українка, Леся. Поезія. Драматичні твори / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 2004. – 384 с.

НЕПРЯМЫЕ ПОБУДИТЕЛЬНЫЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ В ДРАМАТИЧЕСКОЙ ПОЭМЕ ЛЕСИ УКРАИНКИ «ОРГИЯ»

Ачилова В. П.

В статье проанализированы эксплицитные и имплицитные механизмы формирования косвенного побуждения. Охарактеризованы модели структур с эксплицитными языковыми средствами, которыми являются формально повествовательные конструкции с глагольными формами изъявительного наклонения, с модальными предикативами, с перформативами; конструкции оптативной модальности и синкретической семантики; эквиваленты предложения. Описаны модели структур с имплицитным побуждением, обусловленные ситуацией общения и информированностью собеседников.

Ключевые слова: побудительность, косвенное побудительное высказывание, эксплицитные языковые средства, имплицитное побуждение.

INDIRECT MOTIVE STATEMENT IN THE DRAMATIC POEM LESYA UKRAINCA «ORGY»

Achilova V. P.

The article analyzes the explicit and implicit mechanisms of indirect motivation. Models of structures with explicit language resources, which are formal narrative structure with verbal forms of the indicative mood, modal predicatives with performatives; constructions of optative modality and syncretic semantics, equivalents to proposals are characterized. The models of structures with implicit motivation due to the situation of communication and awareness of the interlocutors are described.

Key words: motivation, indirect motive statements, explicit linguistic resources, implicit motivation.